

DE LEGITIMERING VAN GEESTELIJKE VERZORGING

Essay over de noodzaak van een meerdimensionale legitimatiestrategie van geestelijke verzorging

Door: Prof. dr. Fred van Iersel*

Geestelijk verzorgers hebben lange tijd eenzijdig hun beroep gelegitimeerd vanuit de specifieke deskundigheid in het spoor van de professionalisering van de gezondheidszorg. De laatste jaren ziet Fred van Iersel dat binnen de VGVZ onder het voorzitterschap van Anneke Kemper langzaam verschuiven. Hij onderscheidt vijf verschillende vormen van legitimatie en doet de beroepsgroep de aanbeveling om geestelijke verzorging vanuit meerdere dimensies de broodnodige legitimatie te verschaffen.

1. Inleiding

Geestelijke verzorging in zorginstellingen staat onder permanente legitimeringsdruk. Elke geestelijk verzorger heeft wel de ervaring dat hij zich vrijwel voortdurend moet verantwoorden, niet alleen omtrent de uitoefening van de functie, maar ook omtrent de financiering en het bestaan zelf, de raison d'être van geestelijke verzorging. In Nederland vervult de VGVZ in dit proces van legitimatie een belangrijke rol.

In de VGVZ domineert vooral een van de dimensies de discussie over legitimering van het beroep. Het betreft de dimensie van de deskundigheid/competentie; dit is een om historische redenen – de externe druk van medische professionaliteit – zodanig dominant geworden perspectief dat het geestelijke ambt als gestalte en legitimering van geestelijke verzorging onder druk is komen te staan. In de laatste jaren, onder het voorzitterschap

van drs. Anneke Kemper, poogde de VGVZ de één-dimensionaliteit van de discussie omtrent de legitimering te verbreden.

Dit is noodzakelijk, omdat die de geestelijke verzorging zeker niet alleen vreugde heeft gebracht, maar ook een zekere mate van nodeloos maatschappelijk isolement, dat het gevolg was van de wens te assimileren aan de structuren en culturen in de medische wereld, waardoor zij in belangrijke mate opgesloten raakte in afzonderlijke zorginstellingen en daarbinnen steeds lager in de organisatie ingebed kon worden.

Het is daarom passend bij het aftreden van haar voorzitter, Anneke Kemper, te reflecteren over de vraag hoe het hedendaagse legitimeringsproces met betrekking tot geestelijke verzorging er uit zou kunnen zien.

In deze bijdrage zal ik hiertoe een beeld schetsen van vijf legitimatiedimensies in de geestelijke verzorging in zorginstellingen en van de wisselwerking tussen deze vijf dimensies. Mijn conclusie zal zijn dat ten behoeve van sociaal effectieve legitimatie – dat wil zeggen: legitimiteit die door relevante partners gehanteerd wordt als grondslag voor de organisatie en werkwijze van geestelijke verzorging – alle vijf deze dimensies in samenhang moeten worden begrepen en gehanteerd.¹

2. Legitimatie

Allereerst het concept legitimatie. In het gangbare algemene taalgebruik verwijst de term naar de wettigheid dan wel de echtheid, authenticiteit van een bepaalde gang van zaken, respectievelijk naar documenten die daarvan het waarmede vormen. In een bredere en meer overdrachtelijke zin connoteert de terminologie ook gedrag dan wel verklaringen, waardoor aan een gegeven stand van zaken een zodanige plausibiliteitsstructuur gegeven wordt, dat het bestaan ervan 'gewettigd' wordt.

Het laatste dan niet in strikt juridische zin, maar meer in de betekenis van bekend, vertrouwd en geaccepteerd. Hoewel er op basis van een dergelijke omschrijving weliswaar een globale indruk ontstaat met betrekking tot de betekenis van het concept legitimatie, is het geheel nog te onscherp om er in het kader van dit artikel mee uit de voeten te kunnen. Die onduidelijkheid is met name onwenselijk omdat we het concept, zoals beoogd, van toepassing willen brengen op institutionele organisaties zoals de diensten geestelijke verzorging.

Teneinde onszelf juist op dit punt de benodigde helderheid te verschaffen maken we nu eens niet van de klassieke onderscheiding van Max Weber gebruik, maar van een recente synthetiserende overzichtsstudie van Suchman die juist niet in relatie tot het domein van godsdienst en levensovertuiging ontwikkeld is.² Suchman laat zien dat bedrijfsmatige organisaties aanvankelijk vooral

werden beschouwd als rationeel opgezette systemen die vanuit een geïsoleerde positie hun input-transformatie-output processen voltrokken. Vanaf de zestiger jaren vorige eeuw komt in die perceptie een dramatische verandering. Organisatiegrenzen blijken veel poreuzer dan gedacht en fundamentele studies terzake brengen in ieder geval twee dingen aan het licht.

Ten eerste dat vanuit de dynamiek met de omgeving er in feite een permanente legitimeringsvraag aan de orde is. Dit is dus niet kenmerkend voor geestelijke verzorging, maar een veel breder fenomeen. In de tweede plaats wordt duidelijk dat die legitimeringsvraag niet slechts betrokken is op financiële- en technisch materiële aspecten, maar met name ook op aspecten als culturele normering, symbolen, overtuigingen en rituelen.³ In de discussie die hierover op gang komt (en blijft) tekenen zich vervolgens twee perspectieven af. Een strategisch perspectief waarbij vanuit organisaties naar de samenleving gekeken wordt en een institutioneel perspectief waarbij vanuit de samenleving naar organisaties gekeken wordt. Doel van het strategische perspectief betreft meestal verwerving en vergroting van maatschappelijk draagvlak. De kenmerken ervan zijn onder meer operationeel, doelgericht, calculerend en waar nodig oppositioneel. In het institutionele perspectief wordt meer afstand genomen. Het perspectief focust op maatschappelijke processen die ten aanzien van specifieke bedrijfssectoren druk genereren. In het oog springende kenmerken van dit perspectief zijn: organisatie overstijgend, op zoek naar dynamiserende maatschappelijke tendensen, aandacht voor culturele aspecten inclusief de daarin vervatte constituerende overtuigingen en houdingen. Uitgaande van beide perspectieven formuleert Suchman een brede definitie van het concept legitimatie. Een definitie die evaluatieve en cognitieve dimensies combineert en die daarbij de dynamiek van een sociaal toehoorders publiek verdisconteert. Ik sluit me bij zijn voorstel aan.

*Legitimatie is een algemene perceptie of veronderstelling dat de handelingen van een entiteit wenselijk, geëigend en gepast zijn binnen de context van een sociaal geconstrueerd systeem van normen, waarden, overtuigingen en definities.*⁴

Een legitimatie is algemeen, omdat er sprake is van een acceptatieniveau dat de beoordelingen van individuele gedragingen of afzonderlijke activiteiten overstijgt.

Daarnaast is een legitimatie te beschouwen als een perceptie of veronderstelling. Zij vormt immers altijd de weergave van de waarneming en interpretatie van betrokkenen op enig moment in de tijd. Tenslotte vigeert een legitimatie altijd binnen een sociaal systeem. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat, hoewel een legitimatie objectief aan-, respectievelijk afwezig is, ze altijd subjectief wordt weergegeven en in die zin te beschouwen is als een categoriale, sociale constructie.

De in de definitie gebruikte adjectieven bij de handelingen van de betreffende entiteit (wenselijk, geëigend en gepast), dienen daarbij achtereenvolgens geïnterpreteerd te worden als nastrevenswaardig, geschikt voor het doel en compatibel met de situatie/conditie/categorie waarbinnen zij worden verricht.

Uitgaande van bovenstaande definitie onderscheidt Suchman drie typen van organisatielegitimatie. De *pragmatische legitimatie* (1), de *morele legitimatie* (2) en de *cognitieve legitimatie* (3).⁵ De pragmatische legitimatie berust op welberedeneerd eigenbelang en is op basis daarvan ook te definiëren als ruillegitimatie. Acceptatie komt tot stand vanwege de uitruil van zaken waar wederzijdse belangen mee gediend zijn. Deze uitruil betreft niet altijd concrete producten of diensten, maar kan ook de vorm aannemen van een uitruil van lange termijn belangen zoals bijvoorbeeld macht en invloed. Soms kan de ruil ook plaatsvinden in de vorm van dispositie legiti-

matie; dat wil zeggen: uitruil op basis van positieve attributie. Bijvoorbeeld; de betreffende organisatie is betrouwbaar, deelt onze waarden, is fatsoenlijk, etc.

De morele legitimatie daarentegen berust niet op het ruilprincipe, maar op een positieve normatieve evaluatie van een organisatie. Suchman laat zien dat een dergelijke normatieve evaluatie vier gedaanten kan aannemen die ieder op hun beurt corresponderen met mogelijke antwoorden op vier typen vragen.⁶ Wat valt er in evaluatief opzicht te zeggen over de output van een organisatie? (1) Komt die output tot stand op basis van algemeen geaccepteerde en genormeerde werkwijzen, technieken en procedures? (2) Laten de structuurkenmerken van de organisatie zien dat ze voldoende gekwalificeerd is voor haar taak? (3) Worden de leiders en representanten van de organisatie gezien als de in moreel opzicht hoogwaardige entrepreneurs ervan? (4).

Tenslotte de cognitieve legitimatie. Hierbij worden twee vormen onderscheiden.

De eerste is die van de begrijpelijkheid en inzichtelijkheid (*comprehensibility*). Dat wil zeggen: acceptatie ontstaat op grond van een plausibele verklaring. Hierbij moet het laatste overigens niet opgevat worden als een uitsluitend cognitieve operatie, maar vooral als het leggen van een relatie met meer omvattende geloofssystemen en met aspecten uit de dagelijkse ervaringswereld.⁷ De tweede vorm waarin ze zich kan aandienen is die van de vaststaande en vanzelfsprekende aanname (*taken-for-granted*). Acceptatie van een organisatie gebeurt hier op basis van gepercipieerde onvermijdelijkheid, respectievelijk noodzakelijkheid. De veronderstelling dat de betreffende organisatie er niet is, is eigenlijk ondenkbaar. Gezegd zou kunnen worden dat daarmee de hoogste vorm van legitimatie bereikt is. Het laatste wil overigens niet zeggen dat daarmee ook de support van iedereen gegarandeerd is. Acceptatie van de onvermijdelijkheid van bijvoorbeeld de georganiseerde prostitutie laat nog

steeds de mogelijkheid open om daar vervolgens positief, negatief dan wel indifferent tegenover te staan.

We laten Suchmans suggesties met betrekking tot de onderlinge verhouding van deze drie typen legitimatie en de door hem voorgestelde beïnvloeding strategieën voor wat ze zijn, en beperken ons tot een samenvatting van zijn overwegingen tot hier toe. Voor ons doel betreft dit twee belangwekkende zaken. Allereerst het verschijnsel dat legitimatie geen statische maar een dynamische aangelegenheid is. Anders gezegd; de acceptatiegraad is een wisselend fenomeen, want ze staat in meerdere of in mindere mate open voor beïnvloeding. Ten tweede: legitimatie berust op verschillende, weliswaar met elkaar samenhangende, maar van elkaar te onderscheiden principes (ruil, positieve normering, inzichtelijkheid respectievelijk acceptatie van onvermijdelijkheid). Dat wil zeggen: aan een legitimatie kunnen verschillende aspecten, respectievelijk dimensies onderscheiden.

Op weg geholpen door de onderscheidingen die Suchman aanbrengt, menen we nu een vijftal legitimatiedimensies te kunnen identificeren die relevant zijn voor het legitimeringsvraagstuk van categoriale geestelijke verzorging zoals dat aan de orde is bij zorginstellingen.

In relatie met het eerste type, dat van de pragmatische legitimatie, zijn een tweetal legitimatiedimensies actief. Allereerst de dimensie van het *marktmechanisme*. Er is sprake van een vraag en aanbod situatie. Teruggebracht tot de kortste formule: gevraagd is levensbeschouwelijke zorg van een bepaalde signatuur en op basis van die vraag vindt er uitruil plaats van een aanbod van het betreffende type zorg. Bij de implementatie van dat aanbod kunnen vervolgens feitelijke-, respectievelijk veronderstelde competenties van geestelijk verzorgers een zodanig geprofileerde rol spelen, dat deze competenties (afzonderlijk dan wel in combinatie)

een specifiek onderdeel van de ruil kunnen uitmaken. Op dit niveau kan daarom ook een nog legitimatiedimensie onderscheiden worden die verwijst naar een *specifieke deskundigheid*.

In relatie met het tweede type, dat van de morele legitimatie, kunnen eveneens een tweetal legitimatiedimensies onderscheiden worden. De eerste betreft het verschijnsel waarbij op basis van een positieve normatieve evaluatie aan levensbeschouwingen functies toegeschreven worden die, zowel voor individuele personen als voor de samenleving als geheel (inclusief de door ons onderzochte sectoren), van belang worden geacht. Dit kan men de *sociaal-filosofische* legitimatiedimensie kunnen noemen. In het verlengde daarvan heeft een normatieve evaluatie van levensbeschouwingen in de liberale rechtsstaat er in een historische ontwikkeling toe geleid, dat er terzake (grond)wettelijke bepalingen zijn ontstaan. Het betreft niet alleen algemene bepalingen die betrekking hebben op het geheel van de verhouding tussen rechtstaat en godsdienst, maar ook specifieke wettelijke bepalingen die de legitimering van geestelijke verzorging in sectoren van het publieke domein thematiseren. Gesproken zou kunnen worden van een *constitutieel/juridische* legitimatiedimensie.

In relatie met het derde type, dat van de cognitieve legitimatie, spelen de institutionele levensbeschouwingen zelf een belangrijke rol. Bij de eigen aanhang, die overtuigd is door evidentie, kan in dit verband gesproken worden van een vaststaande en onvermijdelijke vanzelfsprekendheid. Zoals we zagen is hier sprake van het hoogste acceptatieniveau. We tekenen er bij aan dat voor 'buitenstaanders', onder erkenning van die feitelijkheid, de mogelijkheid open blijft om zich daartoe vervolgens positief, negatief of indifferent te verhouden. Voor hen resteert op dit derde niveau acceptatie op basis van begrijpelijkheid en inzichtelijkheid. De acceptatiegraad is dan vooral afhankelijk van de mate van inzicht in de wijze waarop het hande-

len van geestelijk verzorgers in verband gebracht wordt met het meer omvattende levensbeschouwelijke systeem dat zij aanhangen, maar van daaruit vervolgens ook vooral met aspecten uit de dagelijkse ervaringswereld in de betreffende categorie. We hebben hier te maken met een *theologische respectievelijk levensbeschouwelijk-humanistische* legitimatiedimensie.

Resumerend levert dit een vijf relevante legitimatiedimensies op. In omgekeerde volgorde zijn dit; de theologische dimensie (1), de constitutioneel-juridische dimensie (2), de sociaal filosofische dimensie (3), de dimensie van de specifieke deskundigheid (4), en de dimensie van het marktmechanisme (5).

Deze reeks bevat in potentie de voor sociaal effectieve legitimatie van geestelijke verzorging noodzakelijke perspectiefwisselingen. Niet slechts wordt er vanuit de betreffende categorie naar de diensten geestelijke verzorging gekeken (institutioneel perspectief), ook wordt er vanuit geestelijke verzorging organisaties naar de betreffende categorie gekeken (strategisch perspectief). In de dimensies 2 t/m 5 wordt er vanuit een 'buitenperspectief' gekeken naar godsdiensten en religieuze verschijnselen. Het focus betreft de extrinsieke 8 hoedanigheden en functies die aan levensbeschouwingen worden toegeschreven in relatie tot de legitimatievraag van geestelijke verzorging in het publieke domein. De levensbeschouwing wordt daarbij 'gebruikt' als *middel* in dienst van andere doelstellingen.

Er is echter ook een benadering mogelijk waarbij levensbeschouwingen niet herleid en/of gereduceerd worden tot hun eventuele (maatschappelijke) functies. Levensbeschouwingen vertegenwoordigen ook een eigen domein. Dit laatste niet alleen in pretentie, maar ook feitelijk. In de eerste dimensie, de theologische respectievelijk levensbeschouwelijk-humanistische, wordt daarom een 'binnenperspectief' verkend. Dit binnenperspectief refereert aan de *intrinsieke* functie van een godsdienst of

levensbeschouwing.⁸ Dat wil zeggen: de beleving en articulatie van een concrete levensovertuiging als een waarde en *doel* in zichzelf. Het gaat hierbij om de vraag hoe vanuit de theologisch inhoudelijke reflectie op die waarde de legitimatievraag van geestelijke verzorging in het publieke domein wordt beantwoord.

Alle vijf legitimatiedimensies worden idealiter naar hun samenstellende aspecten beschreven met het oogmerk dat ze een analyse van legitimatie van geestelijke verzorging op systeemniveau faciliteren. Dat laatste gebeurt, indien herkenning en rubricering van de legitimatie dimensies erdoor mogelijk gemaakt worden.

3. De inhoud van de legitimatiedimensies

3.1. Theologische dimensie

Recente discussies binnen de beroepsgroep geestelijk verzorgers maken duidelijk dat er sprake is van een spanningsvolle bipolariteit. Cfr. de discussie hierover op de ledenvergadering van de VGVZ, d.d. 12 juni 2006.⁹ Daarbij wordt de ene pool gevormd door een accent op de *professionele* begeleiding en hulpverlening aan mensen, terwijl de andere pool gevormd wordt door te accentueren dat die begeleiding vooral gezien moet worden als een *ambts-halve* begeleiding. Het eerste accent verwijst naar een specifiek deskundigheidsprofiel met alle daarbij horende competenties. Daarover gaat het hieronder in de vierde legitimatie dimensie, die van de specifieke deskundigheid.

Het tweede accent vestigt de aandacht op de ambtelijk status van de geestelijk verzorger die het gevolg is van de zending door een levensbeschouwelijk achtergrondgenootschap of kerk. We laten de vragen naar de onderlinge relatie tussen beide accenten en ook die naar de praktische vormgeving ervan hier voor wat ze zijn en richten ons nu op dit tweede accent, de ambtelijke karakteristiek. Deze karakteristiek bevat de aspecten draagvlak,

zending en identiteit. Draagvlak en zending maken inzichtelijk dat de geestelijke verzorger zijn werkzaamheden niet verricht op persoonlijk titel, maar als vertegenwoordiger van een levensbeschouwelijk genootschap met een collectief gedachtegoed. Dit collectieve gedachtegoed verwijst op haar beurt naar het identiteitsaspect. Dit aspect vestigt de aandacht op de omstandigheid dat de door geestelijk verzorgers aangeboden begeleiding en hulpverlening niet als neutraal is te karakteriseren. Zowel vanuit het perspectief van de geestelijk verzorger als vanuit het perspectief van de cliënt of cliëntgroepen is er sprake van al dan niet geformaliseerde relaties met bepaalde levensbeschouwelijke oriëntaties. Terecht wordt er in dit verband dan ook op gewezen, dat zingeving 'an sich' niet bestaat.¹⁰ Zingeving heeft altijd een inkleuring en een zeker 'promillage' vanuit een levensovertuiging, ideologie of levensbeschouwelijke traditie.

In de theologische dimensie verkennen we die inkleuring vanuit het hierboven toegelichte 'binnenperspectief'. De centrale vraag die daarbij aan de orde is luidt; op wat voor gronden wordt bijvoorbeeld vanuit een christelijk perspectief het inzetten van religieus kapitaal¹¹ buiten de kerkmuren gerechtvaardigd? We herleiden deze vraag tot een tweetal subvragen. Allereerst de vraag of en zo ja met behulp van welke theologische concepten dan wel theorieën uit de Rooms-katholieke- en de Protestantse articulatie van de christelijke godsdienst de zendende organisaties, de handelende organisaties en de inbeddende organisaties de aanwezigheid van geestelijke verzorging in sectoren van het publieke domein legitimeren? En vervolgens de vraag of, respectievelijk op welke manier de gehanteerde theologische concepten respectievelijk theorieën daarbij een relatie aangaan met andere relevante dimensies in de legitimatie?

3.2. Constitutioneel/juridische dimensie

In deze legitimatiedimensie gaat het in de eerste plaats om de verwijzing naar een drietal bekende

rechtsbeginselen die een rol spelen waar het gaat om de verhouding tussen godsdienst en overheid als wetgever.¹² Inhoudelijk betreft dit de rechtsbeginselen van de godsdienstvrijheid, de neutraliteit van de staat en de scheiding van kerk en staat. Vastgesteld kan worden dat hoewel deze drie rechtsbeginselen op het eerste gezicht eenduidig en vanzelfsprekend lijken, er in de huidige maatschappelijke discussie in Nederland enorme verschillen van inzicht blijken te bestaan over de inhoud van deze beginselen, respectievelijk over de interpretatie ervan. Deze differentiatie in interpretatie laten we voorlopig voor wat ze is. We beperken ons hier tot de beschrijving van die aspecten met behulp waarvan we het terrein van deze legitimatie dimensie afbakenen.

Het rechtsbeginsel van de godsdienstvrijheid behoort tot het zogeheten positieve recht. Het is immers gecodificeerd in de Nederlandse grondwet en als mensenrecht in internationale verdragen verankerd. De geschiedenis van dit vrijheidsrecht in ons land is lang.¹³ Ze begint in feite bij de Unie van Utrecht (1579)¹⁴ en komt tot een (voorlopige) voltooiing bij de grondwetsherziening van 1983. Die herziening betrof niet alleen de codificatie van de sociale grondrechten maar ook die van de klassieke vrijheden, waaronder de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging (cfr. art. 1, 6 en 23).

Voor het neutraliteitsbeginsel en het beginsel van de scheiding van kerk en staat ligt dit anders. Beide zijn immers niet expliciet in grondwettelijke bepalingen vastgelegd. Ze gelden echter als positief recht 'in zoverre ze in de grondwet en verdragen uitdrukking heeft gekregen via een samenstel van bepalingen van met name de artikelen 1, 6 en 23 van de grondwet en de verdragsrechtelijke equivalenten'.¹⁵

Het neutraliteitsbeginsel houdt daarbij voor de staat in dat ze de zelfstandigheid van de richtingen respecteert en zich onthoudt van bemoeienis met de belijdenis of inhoud van een godsdienst

of levensbeschouwing, dat ze alle genootschappen op geestelijke grondslag op gelijke voet behandelt en dat ze geen partij kiest ten faveure van één bepaalde richting. In die zin zou ook gesproken kunnen worden van onpartijdigheid. Die onpartijdigheid is niet per se identiek aan afzijdigheid, maar ze is eerder verwant aan het streven naar gelijke behandeling van alle geestelijke stromingen in termen van rechten, plichten, en ontplooiingskansen.

Het beginsel van scheiding van kerk en staat komt in essentie neer op 'een wederzijdse vrijheid van inrichting en vrijheid van richting'. Dat wil zeggen, dat de staat vrij is, want godsdienstige organisaties hebben geen formele positie in het politieke besluitvormingsproces. En godsdienstige organisaties zijn vrij, want hebben niets te duchten van overheidsinvloed op hun overtuiging, noch op de wijze waarop ze zichzelf organiseren. Dit alles uiteraard behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet. Het hier aan de orde zijnde scheidingsbeginsel wordt niet in de grondwet, maar in het Burgerlijk Wetboek geregeld.¹⁶ Kerkgenootschappen (maar ook de godsdienstvrijheid) staan daardoor onder het gezag van de burgerlijke rechtsorde, dat wil zeggen: onder het gezag van nationale wetten die door de nationale staat zijn vastgesteld. Enerzijds wordt daarmee de eerder genoemde scheiding van kerk en staat gerelativeerd, anderzijds wordt daarmee ook duidelijk dat grondrechten slechts binnen een concrete rechtsorde tot gelding kunnen komen.

Naast dit algemene constitutionele- en wettelijke kader bestaat er ook wetgeving die specifiek ontwikkeld werd met het oog op een bepaalde sector en wel zodanig dat daarmee ook de aanwezigheid en facilitering van geestelijke verzorging gerechtvaardigd wordt. Een voorbeeld hiervan is de Kwaliteitswet Zorginstellingen uit 1996, waarin multinominatieve geestelijke verzorging expliciet wordt vermeld.

Tenslotte rekenen we tot deze legitimatie dimensie beleidsmaatregelen op systeemniveau die het gevolg zijn van een interpretatie van dit constitutioneel en wettelijk kader door de centrale overheid dan wel door categoriale organisaties op meso-niveau. Bij wijze van illustratie kan hier gewezen worden op het feit dat interculturalisatie van zorg inmiddels ook onderdeel is van beleid dat de overheid ontwikkeld met betrekking tot minderheidsgroepen.¹⁷ Hiermee wordt de juridische fundering van geestelijke verzorging in de eerder genoemde kwaliteitswet verbreed met een ankerpunt in het minderhedenbeleid van de overheid en in de toekomst met wellicht aanvullende wetgeving terzake.

De relatie tussen overheid en levensbeschouwelijke organisaties is typisch en bij uitstek een nationale zaak. Toch maken we in de afgrenzing van deze legitimatie dimensie twee uitzonderingen op die regel. Ze betreffen mogelijke verwijzingen naar Europa. Met betrekking tot Europa moet er onderscheiden worden tussen de Europese Unie en de Raad van Europa. Bij de laatste gaat het met name om het door die organisatie gesloten Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) en de rechtspraak van het Europese Hof (EHRM). In het verdrag is in dit kader art. 9 van belang. Dit artikel garandeert het recht van gedachten, geweten en godsdienst. Het Europese Hof kan toetsen of nationale staten zich schuldig maken aan schending van het EVRM.

De EU zelf is in haar eigen handelen ook gehouden om dit grondrecht (art. 9) in acht te nemen, maar heeft geen bevoegdheid om te interveniëren in de 'oplossingen' die nationale (lid)staten met betrekking tot de verhouding kerk-staat zelf ontwikkeld hebben.

3.3. Sociaal-filosofische dimensie

Indien we sociale filosofie opvatten in de brede betekenis van het woord, dan heeft deze discipline raakvlakken met de sociale ethiek, de politieke filo-

sofie, de rechtsfilosofie en de wijsgerige antropologie. Deze samenhang wordt veroorzaakt doordat de sociale filosofie de vraag stelt naar de rechtvaardige samenleving en de ethische fundering daarvan. Daarbij komt uiteraard ook de vraag aan de orde naar de grondslag van de staat in het algemeen en die naar de legitimatie van het recht in het bijzonder. De genoemde (sub)disciplines thematiseren onder meer aspecten als de manier waarop een rechtvaardige samenleving kan worden ingericht, de constructies van macht, leiderschap en democratie, het onderscheid tussen de verschillende machten, de verhouding tussen individu, gemeenschap en staat alsook de daarbij gehanteerde mensbeelden.

In de context van deze reflecties worden functies aan religies toegeschreven die voor de samenleving als geheel van belang zijn.¹⁸ In termen van het hierboven gemaakte onderscheid tussen de intrinsieke en de extrinsieke functie van een godsdienst gaat het nu om de laatste. De godsdienstsociologie heeft er daarvan een zestal in hoofdgroepen ondergebracht.¹⁹ Achtereenvolgens zijn dit:

1. De identiteit stichtende functie van religie; historische continuïteit, boven-sociaal generatief vermogen, cultuuroverdracht, producent van morele actoren op grond van gemeenschappelijke kernovertuigingen.
2. De moreel innovatieve functie van religie; in tegenstelling tot de gangbare opvatting dat religies vooral hoeders en bewaarders van conventies zijn, blijken religies ook actief te zijn als het gaat om het principieel ter discussie stellen van vanzelfsprekendheden. Ze dragen bij aan vernieuwing van een moraal en durven te spreken waar het morele taalspel ophoudt.²⁰
3. De functie van contingentie-erkenning; Schilderman omschrijft contingentie daarbij als toeval. Het concept verwijst bij hem naar alles wat zich onttrekt aan menselijke regie en relateert daarin zo fundamenteel de menselijke

handelingsvrijheid dat voor religies slechts de taak overblijft om zich te verhouden tot het toeval of het (nood)lot.²¹ In navolging van anderen geven wij er de voorkeur aan om contingentie te definiëren als 'niet noodzakelijk zijn'.²² Een bepaalde stand van zaken zou er op grond van buiten mijn regie liggende oorzaken ook niet, of anders kunnen zijn. Er resteert daarbij echter ruimte voor een menselijke reactie waarin een zeker keuze aspect overeind blijft. Dergelijke reactieve handelingen onttrekken zich aan de omschrijving toevalligheid, omdat ze intentionaliteit veronderstellen. Deze karakteristiek van het menselijk bestaan relateert weliswaar het keuze aspect van ieder menselijk handelen in relatie tot de verwerking van zijn levensdoelen, maar heft die niet volledig op. Religies ontkennen de contingentie van het bestaan niet. Ze bieden als reactieve optie niet alleen de mogelijkheid haar in vrijheid te aanvaarden, maar voorzien tevens in handelingsalternatieven en in voorstellen tot betekenisverlening en zingeving.

4. De functie van sociaal-rituele integratie; Durkheim²³ heeft er als eerste op gewezen dat religieuze overtuigingen in rituele praktijken betrokken worden op heilige plaatsen en tijden en op die wijze mensen initiëren in een gemeenschappelijk verband. Het profane karakter van de groep wordt daarbij als het ware opgeheven en maakt plaats voor een sacrale attributie. Schilderman wijst er terecht op dat deze functie van religie sterk onder rationaliseringsdruk staat, maar ook in moderne contexten nog steeds traceerbaar is.
5. De functie van de universele betekenisverlening; in deze functie komt de vraag ter sprake in hoeverre een samenleving een orde kan aanbieden die door mensen ervaren kan worden als een zinvol verband? Religies bieden modellen aan waarin het onvolmaakt heden verbonden wordt met een verhoopte en nastrevenswaardige toekomst. De adoptie van dergelijke

modellen is als eschatologisch te omschrijven, omdat het iemand in staat stelt om 'het stukwerk' van het heden te verbinden met een verhoopde toekomst die nog uit staat.²⁴

6. De functie van het contrapuntisch vermogen; hoewel religies dikwijls (en niet geheel ten onrechte) het verwijt hebben gekregen dat ze een bestaande maatschappelijke en politieke orde in stand- en stabiel houden, is er daarnaast ook een andere functie te ontdekken, die van het contrapunt. Religies vertegenwoordigen beginselen met behulp waarvan de seculiere orde wel degelijk aangeklaagd kan worden, respectievelijk onder kritiek gesteld.²⁵ Zeker waar er de facto sprake is van een scheiding van kerk en staat blijken religies voldoende distantie te hebben om een effectieve tegenbeweging te kunnen vormen.

3.4. Dimensie van de specifieke deskundigheid

Deze legitimatie dimensie betreft de specifieke deskundigheden die exclusief aan geestelijk verzorgers worden toegeschreven teneinde hun aanwezigheid en inzet in sectoren van het publieke domein te verantwoorden. Ze zijn exclusief, omdat de veronderstelde deskundigheid bij andere disciplines niet aanwezig wordt geacht. Ze zijn specifiek omdat het geheel een competentie profiel oplevert dat is toegesneden op een welbepaalde functie uitoefening namelijk die van geestelijk verzorger.

Nu is het redelijk om te veronderstellen, dat de benodigde competenties (met een stevige overlap) zullen variëren naargelang het geestelijk verzorgingsconcept dat bepleit wordt. Waar in de eerder vermelde bipolariteit in de eerste dimensie de nadruk komt te liggen op het professionele accent, soms zelfs nadrukkelijk ten detrimente van het ambtelijk accent²⁶ levert dit een (gedeeltelijk) ander competentieprofiel op dan wanneer er een concept gehanteerd wordt met een duidelijke ambtelijke inbedding en een christelijke inkleu-

ring.²⁷ Tenslotte zijn er de mediators. Ze verwerpen de geschetste òf-òf situatie en beargumenteren het goed recht van beide accenten.²⁸ Binnen de beroepsgroep wordt de laatste opvatting wel omschreven met de zinsnede 'de geestelijk verzorger loopt op twee benen'. Hoe dit ook zij, die discussie is hier en nu niet aan de orde. We stellen vast dat vertegenwoordigers van alle drie stromingen gemeenschappelijk hebben, dat ze voorstander zijn van geestelijk verzorgers aan wie een stevig en geborgd competentieprofiel moet kunnen worden toegeschreven.

Met betrekking tot dit profiel zou een onderscheid gemaakt kunnen worden tussen primaire competenties en secundaire competenties. Als primaire of basiscompetenties worden genoemd diagnostische, hermeneutische en therapeutische competenties.²⁹ De diagnostische competentie betreft het vermogen om menselijke ervaringen te interpreteren in het licht van het levensbeschouwelijk interpretatiekader van de cliënt. De hermeneutische competentie betreft het vermogen om verbanden te leggen tussen de situatie waarin de cliënt zich bevindt en diens levensbeschouwelijk traditie. De therapeutische competentie bestaat uit het aanreiken van de juiste rituelen, teksten, gebeden, gespreksinhouden met het oog op het in stand houden, de re- en/of deconstructie van een bestaand zingevingsysteem. De secundaire competenties hebben voor een deel betrekking op de kennis, methodieken, vaardigheden en houdingen die voorwaardelijk zijn voor het effectief beschikbaar hebben van de eerder beschreven primaire competenties, zoals bijvoorbeeld de competentie tot interdisciplinaire samenwerking met medische en psychologische professies. Voor een ander deel hangen ze samen met de categorie waarin de geestelijke verzorger werkzaam is. De primaire processen die bij Justitie, Defensie en de zorginstellingen aan de orde zijn veronderstellen het vermogen om deze onderling soms sterk van elkaar verschillende processen correct te interpreteren en er vervolgens adequaat

mee om te gaan. Daarnaast roepen de betreffende (deel)systemen ook categorie specifieke vragen op van existentiële en morele aard die daarop toegepitste competenties vereisen.

3.5. Dimensie van het marktmechanisme

De afgelopen decennia hebben we in ons land de introductie van marktwerking gezien in sectoren die daarvan lang vrij gebleven waren. In dit kader kan ter illustratie gewezen worden op de sectoren van de energievoorziening, het openbaar vervoer, het telefoon- en postverkeer. Daar is het echter niet bij gebleven. Ook in de zorg is inmiddels door de overheid bewust het mechanisme van de marktwerking geïntroduceerd. Om te weten waarover we met betrekking tot deze dimensie spreken inventariseren we de inhoudelijke kenmerken. De centrale gedachte is verwoord door de 18^e eeuwse econoom Adam Smith. Hij stelde dat schaarse goederen en hulpbronnen door middel van een vrije markt efficiënt verdeeld worden. Een algemene omschrijving van het concept marktmechanisme stelt dan ook dat: onder bepaalde omstandigheden producenten in staat zijn om juist die goederen en diensten te produceren die consumenten wensen. De producenten zorgen er daarbij voor, dat alle goederen respectievelijk diensten op het juiste ogenblik, tegen de juiste prijs in de gewenste hoeveelheden en kwaliteiten aanwezig zijn. De belangrijkste aspecten in deze omschrijving zijn;

- De omslag van een *aanbod* gestuurde systematiek naar een *vraag* gestuurde systematiek. De consumentenvraag is bepalend voor de relevante product/dienst-marktcombinaties.
- Zowel het product respectievelijk de dienst als het proces waarin het tot stand komt en uiteindelijk bij de klant komt, moeten *toetsbaar* zijn op kwaliteit, doelmatigheid en efficiency. Wil iets toetsbaar zijn dan betekent dit bij implicatie dat het niet alleen *meetbaar* gemaakt moet worden, maar dat er vervolgens ook daadwerkelijk *gemeten* en *geregistreerd* wordt.

- Tenslotte maakt de omschrijving duidelijk dat het mechanisme slechts werkt onder *bepaalde omstandigheden*. Ideaaltypisch dient er sprake te zijn van het zogeheten VVM-model. Dit laatste is te omschrijven als een virtuele situatie met als belangrijkste kenmerk dat er Volkomen en Vrije Mededinging bestaat. Alleen onder die conditie wordt immers het Pareto-optimum behaald. Als aan die voorwaarde niet wordt voldaan, dan is er sprake van marktfalen. Op dat moment moet er een toezichthoudende ‘marktmeester’ actief worden in de vorm van bijvoorbeeld de overheid, het NMA (nationale mededingings-autoriteit), toezichthouders of inspecties, teneinde de deficiënties in de markt afdoende te compenseren.³⁰

Bekende Nederlandse economen worden overigens niet moe er bij voortdurend op te wijzen dat in dit verband doeleinden en instrumenten niet met elkaar verward moeten worden.³¹ (Macro-)Economische doelstellingen hebben een altijd een politieke kleur, ze worden in een democratisch proces vastgesteld en kunnen in een functionaliteit worden omschreven. Het marktmechanisme daarentegen behoort tot de categorie economische instrumenten. In die benadering is geen plaats voor blind marktfetisjisme noch voor eenzijdig étatisme.³² Het al dan niet inzetten van het instrument dient uitsluitend beoordeeld te worden op de gevolgen daarvan voor doelmatigheid, kwaliteit, efficiency en prijs.

Met betrekking tot het domein godsdienst en levensovertuiging impliceert de economische logica van de marktwerking de noodzaak van een inhoudelijk pluralistisch aanbod: de consument moet immers te kiezen hebben. Voor dit inhoudelijk pluralisme is een pluralisme aan aanbieders een kwaliteitsgarantie. In die context kan men stellen, is de eis van pluralisme in het aanbod van geestelijke verzorging strijdig met het een *managerial* perspectief dat uit het oogpunt van een geïsoleerde

nadruk op de efficiënte aanwending van middelen tendeert naar bevordering van uitwisselbaarheid van geestelijk verzorgers over denominatieve grenzen heen. De marktwerking veronderstelt juist dat men niet alleen naar het organisatie-interne beginsel van efficiency kijkt, maar deze terugplaatst in de context van doelmatigheid (effectiviteit), kwaliteit en prijs. Hier is dan tevens een dilemma: de 'effectiviteit' van geestelijke verzorging is nog niet of nauwelijks onderzocht, zelfs niet in termen van de aansluiting van vraag en aanbod, laat staan op het niveau van effecten in termen van expressie en ontwikkeling van godsdienstige en levensbeschouwelijke identiteit en de hierop aansluitende zorgvraag aan de geestelijke verzorging.

4. Fora van legitimatie

De vijf legitimatiedimensies die ik hierboven schets met betrekking tot geestelijke verzorging, zijn in descriptieve zin complementair. Ze hebben namelijk betrekking op verschillende fora van verantwoording. De theologische dimensie heeft op drie onderling zeer verschillende fora betrekking: de gelovige zorgconsument/patiënt; de zendende genootschappen, die het zenden zelf en de aard van geestelijke verzorging moeten legitimeren; en ten slotte, de handelende professional die als theoloog respectievelijk humanisticus keuzen moet maken en verantwoorden. De logische structuur van deze legitimatie moet voorzien in integratie van de perspectieven welke in deze fora gelden.

Bij de constitutioneel juridische dimensie is het forum van legitimatie de wetgevende overheid, maar ook partijen die moeten werken met wetgeving zoals zorginstellingen, en verzekeringsmaatschappijen. Hiervoor is een vorm van juridische, deels rechtsfilosofische legitimatie vereist die de legaliteit (feitelijk bestaande positieve wetten) en legitimiteit (de acceptatie en herijking van wetten) integreert op publiek toegankelijke gronden. Bij gebrek aan macht van godsdienst en levensovertuiging op het niveau van wetgeving, komt het hierbij

aan op argumentatieve overtuigingskracht en het bij elkaar brengen van divergerende belangen. Van de derde, sociaal filosofische legitimiteit, is het forum de (georganiseerde) publieke opinie en daarmee ook de politieke, intellectuele en culturele elites, en zorgmanagers die de eigen aannames omtrent godsdienst en levensovertuiging in beleid vertalen. Hier ontbrak het tot aan het verschijnen van het WRR-Rapport *Geloven in het publieke domein* aan publieke intellectuele presentie van de geestelijke verzorging in de zorg. Geestelijke verzorging in instellingen is in de regel voorwerp van beleid, en niet of nauwelijks partner in beleidsontwikkeling en positionering. Dit heeft deels te maken met de wijze waarop de sector haar professie conceptualiseert, namelijk vanuit het interne perspectief van de professional en diens competenties. Degelijke interne discussies interesseren de maatschappelijke omgeving van de geestelijke verzorging maar zeer beperkt. Binnen de beroepsgroep woeden felle discussies, buiten de beroepsgroep heerst volledige radiostilte.

Met betrekking tot de vierde dimensie, de specifieke deskundigheid, zijn er weer andere fora van verantwoording. Allereerst is er het forum van de met de geestelijke verzorging interdisciplinair samenwerkende zorgprofessionals die van de functie en de complementaire betekenis en werking van godsdienst en levensovertuiging in de context van cure en care overtuigd moeten worden in termen van hun eigen referentiekaders. Er is het forum van opleidingen tot geestelijk verzorger die deels hun referentiekaders ontleen aan zendende instanties in de geestelijke verzorging, de genootschappen op geestelijke grondslag, maar deels ook, daarnaast en daartegen in hun opleidingsaanbod aan hun beeld van de markt aanpassen. Omdat in Nederland tot in opleidingen toe niet alleen een onderscheid, maar een tegenstelling tussen ambtsopleiding en beroepsopleiding is geïnstitutionaliseerd, blijft dit typisch Nederlandse fenomeen de Nederlandse discussie over deskundigheidslegitimiteit van gees-

telijk verzorgers belasten. Die discussie zou makkelijker te voeren zijn als zowel de beroepsgroep als opleidingen in bredere kring zouden inzien dat geestelijk ambten door de daarin vervatte standaardisering van werkzaamheden in combinatie met horizontale arbeidsmobiliteit (verschillende plaatsingen en settings als geestelijk verzorger) tot professionaliteit voert, en dat professionaliteit dus niet alleen, het product of de resultante van het gevolgd hebben van opleidingen is. Dit inzicht zou het overmatige accent op de nascholingscultuur in de sector van geestelijke verzorging overigens enigszins kunnen relativiseren, en een hieraan gelijkwaardige aandacht kunnen doen richten op de bevordering van horizontale arbeidsmobiliteit.

Het terrein waarop deskundigheden vereist zijn, wordt allereerst bepaald door de vraag, de nood, de noodzaak, de behoeften, de verlangens, van de patiënt. Eventueel kunnen die aangevuld worden door deskundigheid met betrekking tot de aard van de te begeleiden specifieke problematieken; maar dit laatste duidt op een 'cure'-benadering van geestelijke verzorging die binnen de beroepsgroep omstreden is vanuit het gezichtspunt dat deze te veel concessies doet aan een medisch (behandel-)model van geestelijke verzorging.

Vervolgens zijn deskundigheden vereist met betrekking tot 'traditie': de identiteitsbeleving van patiënten is ingebed in culturen en religies vanuit een intern perspectief, en in hun verhouding daartoe. Daarmee ligt legitimering in de context van de verhouding van geestelijke verzorging tot patiënten niet alleen op inhoudelijk niveau maar ook op betrekkingniveau. In het Weberiaans model van legitimeringdimensies is traditie een eigen legitimeringsgrond. In onze huidige cultuur en samenleving is niettemin te stellen dat ook traditie naast ambtelijkheid, en ambachtelijkheid, deskundigheid vereist, zij het dat deze ingezet moet worden op een wijze die het betrekkingniveau in de legitimering niet aantast.

Over de betekenis en geldigheid van godsdienstige en levensbeschouwelijke tradities bestaan uiteraard discussies. Deze worden onder andere gevoerd, en in beleidsmatige zin beslecht, in genootschappen op geestelijke grondslag. Daarom zijn voor geestelijk verzorgers of ze zich nu (primair) verstaan als ambtsdragers of professionals, deskundigheid omtrent traditie vanuit een intern-godsdienstig of intern-levensbeschouwelijk perspectief vereist. Voor zover geestelijk verzorgers een ambtelijke binding hebben zijn de genootschappen niet alleen 'leveranciers' van referentiekaders en zorgverwachtingen van patiënten, maar ook fora van verantwoording. Men kan zich afvragen of deze verantwoording niet optimalisering behoeft in termen van standaardisering en communicatie van normstellingen, beleid met betrekking tot de hantering van gestelde normen, begeleiding bij knelpunten in de verantwoording, standaardisering van in- en uitstroombeleid, en dergelijke.

Blijft staan dat de deskundigheid van geestelijke verzorgers ten opzichte van de primaire relatie tussen patiënt en zorgverlener secundair is, althans in christelijk perspectief. De relatie is voorgegeven op theologische gronden – namelijk de ecclesiologie van het broeder-en zusterschap en de inbedding van het ambt hierin – en komt niet pas tot stand na een op door patiënten op protoprofessionele wijze gestelde zorgbehoefte. De ecclesiologische dimensie van de geestelijke verzorging lijkt soms verwaarloosd, mede als gevolg van anti-institutionele affecten binnen de sector van geestelijk verzorgers. Men kan zich, in reflectie hierop afvragen, of soms niet het kind met het badwater wordt weggegooid. Het kind is dan de voorgegeven relatie tussen patiënt en ambtsdrager, met de vrijplaatsfunctie; het voor de hygiëne noodzakelijke badwater is de institutionele achtergrond van beiden die zich uit in gedeelde rituele, spirituele, morele en doctrinaire tradities. Hoe professioneel is het, als geestelijk verzorgers vanwege kritiek op de wijze van functioneren van institutionele religie, die

institutionele dimensie als geheel verwaarlozen? Behoeft ook de communicatie tussen genootschappen op geestelijke grondslag en geestelijke verzorgers niet voortgaande professionalisering?

Dit brengt ons op de vijfde legitimatiedimensie. Met betrekking tot het marktparadigma in de zorg en de doorvoering daarvan in de geestelijke verzorging moet allereerst gesteld worden dat echte, of goede, marktwerking iets anders is dan het scheppen van een 'wild west' situatie voor patiënten en geestelijk verzorgers, met onzekerheid over financieringsgrondslagen, rechtsonzekerheid van patiënten en professionals, inperking van autonomie en zeggenschap, en aantasting van de vrijplaatsfunctie van geestelijke verzorgers in instellingen tot gevolg. Marktwerking sluit daarentegen goede vormen van institutionalisering, van reguleringsmechanismen en van kwaliteitsbevorderende mechanismen inclusief professionalisering, niet uit, maar juist in.

Ook is acceptatie van marktwerking in de geestelijke verzorging iets anders dan het exclusief volgen van een financiële logica van (niet-)financiering van passende professionele geestelijke verzorging (deprofessionalisering door erkenning van HBO-gediplomeerden als voldoende opgeleid, gevolgd door 'voluntarisering': vervanging van professionals door door professionals begeleide vrijwilligers).

Het zelfde geldt voor de rol van institutionele sectoren als de genootschappen op geestelijke grondslag. Juist in een niet gemonopoliseerde markt kunnen zij zich vrijelijk positioneren. Daarbij stuiten ze uiteraard wel op verwachtingen vanuit de markt, niet zozeer met betrekking tot hun godsdienstige en levensbeschouwelijke inhoud, alswel met betrekking tot de wijzen van maatschappelijk functioneren. Reflecties hierop, en keuzes hierbinnen, kunnen niet ontweken worden onder verwijzing naar een door traditie verworven constitutioneel-juridische positie. Deze legitimatiedimensies zijn namelijk niet tot elkaar te reduceren.

Zo is in dit artikel een schets gegeven van vijf legitimatiedimensies van de geestelijke verzorging en hun onderlinge verhouding, die klaarblijkelijk complementair is. Ook blijkt dat de vijf dimensies niet alleen naast elkaar staan, maar interacteren. De aangeduide fora van legitimatie en hun onderlinge verhoudingen illustreren de noodzaak van een zich 'meertalig' legitimerende geestelijke verzorging. Goede (ambtshalve en professionele) geestelijke verzorging kan zich in termen van haar legitimatie niet permitteren alleen 'een eindje mee te lopen' met patiënten, ze zal ook inhoud moeten hebben en kwalitatieve betrekking moeten bieden. Ze kan zich ook niet opsluiten in de juridische verdediging van rechten alleen (hoe belangrijk deze ook is), of deze alleen aan derden overlaten. Geestelijke Verzorging mist te zeer publieke intellectuele presentie om echt te kunnen werken aan sociaal-filosofische legitimatie. Hierin moet mijns inziens gericht geïnvesteerd worden. Het deskundigheidsdiscours met betrekking tot geestelijke verzorging, dat moge duidelijk zijn uit mijn betoog, draagt wel bij aan legitimatie, maar is wel ten prooi aan eenzijdige overaccentuering in de sector – overigens wel onder disproportionele externe druk uit de medische sector. Deze overaccentuering doet mijns inziens de legitimiteit van geestelijke verzorging (hier opgevat als gerealiseerde acceptatie) geen goed. Ten slotte: met betrekking tot de marktwerking moet het morren tegen Mozes (demissionair minister Klink als actor intellectualis van de marktwerking in de zorg), mijns inziens worden vervangen door een gerichte strategie om marktwerking te optimaliseren en goed te reguleren. Kwalitatief hoogwaardige geestelijke verzorging zal daarbij gedijen.

* Prof. dr. A.H.M. van Iersel (Geldrop, 1954) is bijzonder hoogleeraar vraagstukken geestelijke verzorging bij de krijgsmacht, aan de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg

Noten

- 1 Dit artikel is een grondige bewerking van een conceptartikel dat mijn in 2009 overleden promovendus drs. A.A. Boeschoten had ontworpen in de context van zijn dissertatieproject.
- 2 Mark C. Suchman, *Managing Legitimacy: strategic and institutional Approaches*, in: *The Academy of Management Review*, Vol. 20, No. 3 (july, 1995), p. 571-610.
- 3 T. Parsons, *Structure and Proces in modern Societies*, Glencoe 1960; M. Weber, *Economy and Society*, Berkeley 1978.
- 4 Ibid., p. 574.
- 5 Ibid., p. 577.
- 6 Hij ontwikkelt de vier aspecten van morele legitimiteit overigens wel in nauwe aansluiting bij Webers vier aspecten van legitieme autoriteit; cfr. noot 2, p. 579.
- 7 Dimaggio & Powell (Eds.), in: *The new institutionalism in organizational analyses*, Chicago 1991, p. 267-292; en C. Geertz, *The interpretation of cultures*, New York 1973.
- 8 Cfr. C. Leget, *Ruimte om te sterven*, Tielt 2003, p. 22 e.v.
- 9 Cfr. de discussie hierover op de ledenvergadering van de VGVZ, d.d. 12 juni 2006 en het uiteindelijk niet in stemming brengen van een voorstel om ook ongebonden geestelijk verzorgers tot het register toe te laten. Zie ook: *Band met kerk werkt niet aan bed*, Trouw, 23 mei 2006.
- 10 G. Heitink, *Pastorale Zorg. Theologie, differentiatie, praktijk. Handboek Praktische Theologie*, Kampen 1998, p. 214.
- 11 De term is van H.Schilderman, *Religie en zorg in het publieke domein*, in: *Geloven in het publieke domein*, Amsterdam 2006, p. 395.
- 12 We kunnen hier, ter wille van de symmetrie in ons legitimatiebeschrijvingsmodel, ook van Legislative Organisation (LO) spreken.
- 13 Cfr. voor een overzicht B. Koolen, *Intermezzo: stappen in de tijd, het beginsel van de scheiding van kerk en staat en de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging*, in: *Geloven in het publieke domein*, Amsterdam 2006, p. 261-274.
- 14 Het in dit verband belangrijkste artikel daaruit stelt: "mits dat een yder particulier in sijn religie vrij sal moegen blijven ende dat nyemand ter cause van de religie sal moegen achterhaelen ofte ondersoucken", overgenomen uit: A.S. de Blécourt, N.Japikse ed., *Klein plakkaatboek van Nederland. Verzameling van ordonantiën en plakaten betreffende regeeringsvorm, kerk en rechtspraak (14e eeuw tot 1749)*, nr. XIX, Groningen/Den Haag 1919, p. 120-125.
- 15 S. van Bijsterveld, *Scheiding van kerk en staat: een klasieke norm in een moderne tijd*, in: *Geloven in het publieke domein*, Amsterdam 2006, p. 248.
- 16 Cfr. art. 2 en 18 van boek 2 van het Burgerlijk Wetboek.
- 17 Cfr. *Nota Integratiebeleid*, Tweede Kamer, vergaderjaar 2001-2002, 28006, nrs.1-2.
- 18 Cfr. H. Schilderman die deze functies inventariseert in zijn bijdrage, *Religie en zorg in het publieke domein*, in: *Geloven in het publieke domein*, Amsterdam 2006, p. 398 e.v.
- 19 F.X. Kaufmann, *Religion und Modernität, Sozialwissenschaftliche Perspektiven*, Tübingen 1989; en D. Pollack, *Was ist Religion?* in: W.Schreiber (hrsg.) *Die religiöse Dimension im Geschichtsunterricht an Europas Schulen. Ein interdisziplinäres Forschungsprojekt*, Neuried 2000, p. 55-81.
- 20 P. Ricoeur, *Oneself as another*, Chicago 1992; J.A. van der Ven, *Formation of the moral Self*, Grand Rapids 1998, p. 13-21.
- 21 H. Lübbe, *Religion nach der Auklärung*, Graz 1986; I.H. Dalferth en Ph. Stoellger (hrsg.), *Vernunft, Kontingenz und Gott. Konstellation eines offenen Problems*, Religion in Philosophy and Theology 1, Tübingen 2000.
- 22 N. Luhmann, *Funktion der Religion*, Frankfurt/M, 1977; maar ook N. Luhmann, *Vom Sinn religiöser Kommunikation*, in: Karl Gabriel u.a. (Hg), *Modernität und Solidarität (Festschrift für Franz Xavier Kaufmann)*, Freiburg, 1997, p. 163-174.
- 23 Ibid, *Les formes élémentaires de la vie religieuse; système totémique en Australie*, Paris 1912.
- 24 C. Geertz, *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*, New York 1993 en C. Geertz, *Antropological Reflections on Philosophical Topics*, Princeton 2000.
- 25 M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen 1947.
- 26 Cfr. M.B. ter Borg, *Waarom geestelijke verzorging? Zingeving en geestelijke verzorging in de moderne maatschappij*, Nijmegen 2000; J. Bouwer, *Van de kaart naar het gebied. Het domein van de geestelijke zorgverlening*, Kampen 2003 en W. Smeets, *Spiritual care in a hospital setting; an empirical-theological Exploration*, dissertatie Radboud Universiteit, Nijmegen 2006.
- 27 D. Nauer, *Van geestelijke verzorging naar christelijke zielzorg*, inaugurele rede, Tilburg 2004.
- 28 T. Hanrath, *Geestelijke verzorging in het hart van de zorg. De professionele identiteit van de geestelijk verzorger in een veranderende context*, in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, Zoetermeer 2000/4.
- 29 Cfr. *Beroepsstandaard voor de geestelijke verzorger in zorginstellingen*, VGVZ-cahiers 2, 2002, p. 19.
- 30 Cfr. op dit punt de 'Mechanisme Ontwerp Theorie', waarvoor L. Hurwicz, E. Maskin en R. Myerson de Nobelprijs 2007 ontvingen. De theorie is ontwikkeld omdat er van marktwerking in zijn zuiverste vorm vrijwel nooit sprake is en modelleert de noodzakelijke regulatie.
- 31 Hennipman, 1945; van den Doel en Velthoven, 1998; Wolfson 1978, 1988, 2001; van Mierloo, 2000.
- 32 J.G.A. van Mierlo, *Over de verhouding tussen overheid, marktwerking en privatisering; een economische meta-analyse*, Maastricht 2001.